

KRETINGOS TARMĖS SKAITVARDIS

J. ALEKSANDRAVICIUS

Čia aprašomas Kretingos tarmės skaitvardis. Jis turi būdingų ypatybių, kuriomis skiriasi tiek nuo kitų tarmių, tiek nuo lk. skaitvardžio.

KIEKINIAI SKAITVARDŽIAI

Tarmės lytyje *vėns* ~ *vienas* yra išnykęs galūnės balsis *a*. Kad lytis *vėns* yra kilusi iš *vėinas*, rodo kiti linksniai ir mot. g. *vėinà* ~ *vienà*. Skaitvardžiai *vienas*, *viena* kaitomi kaip ir *a*-kamieno būdvardžiai.

Vienas, *viena* tarmėje vartojami keliais atvejais: a) kaip skaičių pavadinimai, pvz.: *òns tòr vėina vāka* ~ *añs tūri vieną vaiką*; b) kaip nežymimieji nariai, pvz.: *vėina siki givėna tūoks žmūogòs* ~ *vieną sýkį gyvėno tóks žmogùs*, *vėina dėina òns atėjė pri-mònės* ~ *vieną diėną añs atėjė prý múnės*; c) reikšmėmis tas pats, ta pati, pvz.: *abòdò ešėjė vėino kėlò* ~ *abūdu išėjė vienu keliū*, *vėino dėinò pjūoviem* ~ *viena dienà pjóvėm*; d) skaitvardis sustiprina sąvoką, pvz.: *čė ĩ vėinè jóukā* ~ *čia ĩr vienl juokai*, *vėsòr vėns žvīrs* ~ *visuř vienas žvýras*.

Dò, *dvė* šitaip linksniuoja:

V.	<i>dò</i> ~ <i>dù</i>	<i>dvė</i> ~ <i>dvi</i>
K.	<i>dvėjū</i> ~ <i>dvijū</i>	<i>dvėjū</i> ~ <i>dvijū</i>
N.	<i>dòm</i> ~ <i>dúm</i>	<i>dvėm</i> ~ <i>dvīm</i>
G.	<i>dò</i> ~ <i>dù</i>	<i>dvė</i> ~ <i>dvi</i>
Įn.	<i>dòm</i> ~ <i>duñ</i>	<i>dvėm</i> ~ <i>dviñ</i>
Vt.	<i>dvėjūs</i> ~ <i>dvijūs(ė)</i>	<i>dvėjūs</i> ~ <i>dvijūs(ė)</i>

Kaip matyti ir iš paradigmos, vard. ir gal. galūnės nesiskiria, kaip ir lk. vard. Tokias pat galūnes kaip *du*, *dvi* turi ir lytys *abòdò* ~ *abūdu*, *abėdė* ~ *abidi*, tik mot. g. išnykęs priebalsis *v*, kuris, galimas daiktas, išnyko dėl analogijos su vyriškąja gimine.

Abiejų giminių kilm. galūnė daugiskaitiška: *dvėjū* ~ *dvijū*. Kai kuriose tarmės vietose (Kartena, Budriai) galūnėje išlaikytas senovinis *n* arba *m*: *dvėjūn* ~ *dvijuñ*, *dvėjūm* ~ *dvijuñ*. Be lyčių *abòdòms* ~ *abūdums*, *abėdėms* ~ *abidims*, tarmėje pasakoma ir lytis su daugiskaitiška galūne: *abėjū* ~ *abijū*.

Vyr. g. *dòm* ~ *dúm* naud. savo galūnėmis sutampa su lytimi *abòdòm* ~ *abūdum*, o mot. g. *dvėm* – *dvīm* sutampa su *abėdėm* ~ *abidim*, tik pastarojoje lytyje

kaip minėta, išnykęs v. Naud. lytys *abòdòm ~ abùdum, abèdèm ~ abidim* sutampa su naud. Skaitvardžių *dù, dvi* naud. ir įnag. skiriasi tik savo kirčiavimu, būtent: naud. *dòm ~ dùm, dvèm ~ dvim*, o įnag. *dòm ~ duòm, dvèm ~ dviòm*.

Tarmės šiandieninės lytys *dum, dvim*, reikia manyti, atsirado arba iš *du, dvi*, prie kurių naujai prisegtos galūnės; plg. kitus panašius žemaičių dviskaitos reiškinius: *dùm vÿrum, dvim rañkim* ir pan. Taigi jos turėtų būti sudarytos žymiai vėliau po senovinių *duo, dvie* virtimo *du, dvi*, vadinasi, po galūnių *-uo* ir *-ie* pakitimo, arba *-òm, -èm* atsirado trumpėjant žodžio galūnei, kai *-um, -im* dar nesudarė dvigarsių. Iš kitos pusės, galimas ir kitoks jų raidos aiškinimas – iš *duom, dviem* (*uo, ie > ou, ei > õ, ē*); plg. *vėns ~ vienas, pėns ~ pienas, àštõnc ~ aštuñtas, gerėms ~ geriems, dvė gerėje ~ dvi gerieji, prãusõntės ~ praũsanties* „praũsiantis“, *oždėngosės ~ uždeñgusies* „užsideñgus“, *dėrbontėjė ~ dirbantiėjai* (greta: *dėrbontėi*). Šiandieninių tarmės lyčių *dum, dvim* nebuvimas senuosiuose raštuose remtų pastarąją teoriją.

Viet. lytys *dvėjūs ~ dvijūs(ė), dvėjūos ~ dvijõs(ė)*, taip pat *àbėjūs ~ abijūs, àbėjūos ~ abijõs(ė)* turi daugiskaitines galūnes.

Vietoj lk. „dviese“, „trise“ tarmėje sakoma: *dvėjâu ~ dvijau, trėjâu ~ trijau*, pvz.: *anòdò dvėjâu pjúovę ~ anùdu dvijau pjóvė, ànėi trėjâu dërba ~ aniė trijau dírbo*.

Lyties *trīs ~ trÿs* linksniavimas mažai skiriasi nuo lk. Kilm. galūnės trejopos: *trėjū ~ trijų, trėjūn ~ trijuñ* ir *trėjūm ~ trijuòm* (su senoviniais *n, m* tariama Kartoje ir Budriuose). Naud., gal. ir įnag. turi *i*-kamieno daiktavardžių galūnes: *trĩms ~ trĩms, tris, trėmis ~ trimis*; mot. g. sakoma ir *trėjūoms ~ trijõms* „trijomis“ (*io*-kamieno galūnė); viet. *trėjūs ~ trijūs* (vyr. g.), *trėjūos ~ trijõs(ė)* (mot. g.).

Kiekiniai skaitvardžiai nuo „4“ iki „9“ taip tariami: vyr. g. – *kėtòrė ~ keturi, pėnkė ~ penki, šėšė ~ šeši, sėptĩnė ~ septyni, àštõunė ~ aštuoni, dėvĩnė ~ devyni*, o mot. g. ~ *kėtòrės ~ keturios, pėnkes ~ peñkios, šėšės ~ šėšios, sėptĩnės ~ septynios, àštõunės ~ aštuonios, dėvĩnės ~ devÿnios*. Jie linksniuojami būdvardžių daugiskaitos galūnėmis, išskyrus kai kuriuos atvejus, pvz.: vyr. g. dg. gal. turi galūnę *-is*: *kėtòris ~ keturis, pėnkis ~ penkis* ir t.t.

Skaitvardis *dėšĩmtės ~ dešĩmtis* linksniuojamas kaip ir mot. g. *i*-kamieniai daiktavardžiai.

Lytys „11“ – „19“ sudaromos su *-lėka ~ -leka*: *veĩñòulėka ~ vieniùoleka, dvìlėka ~ dvýlėka, ... devĩñòulėka ~ devyniùoleka*; plg. lytį *vieniùoleka* ir kt. kitose tarmėse, pvz., dūnininkų (Pagramantis). Kadangi *-leka* kitose tarmėse yra *e*, reikia manyti, kad Kretingos tarmėje nekirčiuotas *e* susiaurėjo ir išvirto *ę*. Skaitvardžiai 11 – 19 linksniuojami *a*-kamienių daiktavardžių galūnėmis.

„20“ – „90“. Dešimtys sakomos daugiausia vienu žodžiu: *dvėdėšĩmt ~ dvidešĩmt, trisdėšĩmt – trisdešĩmt, kėtòresdėšĩmt ~ kėturiadesĩmt, ... devĩnėsdėšĩmt ~ devÿniasdėšĩmt*. Šitos lytys linksniuojamos: vard. *dvėdėšĩmt ~ dvidešĩmt*, kilm. *dvėdėšĩmtėis ~ dvidešĩmtiės*, naud. *dvėdėšĩmtėi ~ dvidešĩmtie*, gal. *dvėdėšĩmti ~ dvidešĩmti*, įnag. *dvėdėšĩmtė ~ dvidešĩmtčia*, viet. *dvėdėšĩmtie ~ dvidešĩmtė(jė)*. Taip linksniuojamos ir kitos dešimtys. Atskirais atvejais skaitvardžių lytys vartojamos ir ne sudurtinės sutrauktinės, ypač kalbant apie amžių ir kai kuriais kitais atvejais, pvz.: *òns ĩ jãu dvėjū dėšĩmtū ~ añs ĩr jãu dvijū dešĩmtū* (greta: *dėšĩmčū*).

Šimc ~ *šĩntas* linksniuojamas kaip *a*-kamieniai daiktavardžiai, pvz.: vn. vard. *šimc* ~ *šĩntas*, kilm. *šimta* ~ *šĩnto*, naud. *šimtŃu* – *šĩntuo* „šimtui“ ir t.t.

„Tūkstantis“ linksniuojama kaip mot. g. *i*-kamieniai daiktavardžiai: vard. *tūkštŃntes* ~ *tūkstantis*, kilm. *tūkštŃntes* ~ *tūkstanties*, naud. *tūkštŃntėi* ~ *tūkstantie* „tūkstančiui“ ir t.t. Tas žodis tarmėje pasakomas ir su *é*-kamieno galūnėmis, pvz.: vard. *tūkštŃntę* ~ *tūkstantė*, kilm. *tūkštŃntes* ~ *tūkstantės*, naud. *tūkštŃntė* ~ *tūkstantei*, gal. *tūkštŃntę* ~ *tūkstantę* ir t.t.

KELINTINIAI SKAITVARDŽIAI

Paprastieji kelintiniai skaitvardžiai savo morfologinėmis ypatybėmis maža tesiskiria nuo lk. atitinkamų skaitvardžių; *pērms* ~ *pīrmas*, *Ńntros* ~ *añtras*, *tręc* ~ *trėčias*, *kėtvėrc* ~ *kėtvīrtas*, *pėnkc* ~ *peñktas*, *šėšc* ~ *šėštas*, *sėptīnc* ~ *septiñntas*,... *veiñŃulėkc* – *vieniūolektas* ir t.t.

Kelintiniai skaitvardžiai linksniuojami kaip ir atitinkami būdvardžiai.

„XX–XXX“ kelintiniai skaitvardžiai: *dvėdėšimc* ~ *dvidešĩntas*, *trisdešĩm* ~ *trisešĩntas*. „XL–XC“ skaitvardžių kelintines lytis (dešimčių) dažniausiai pakeičia įvardžiuotinės lytys, pvz.: *ketprėsešĩmtāsis* ~ *keturiasdešĩmtasis*, *penkėsešĩmtāsis* ~ *penkiasdešĩmtasis* ir t.t. C ir M visai neturi paprastųjų kelintinių lyčių; vietoj jų vartojamos kelintinės įvardžiuotinės lytys, pvz.: *šĩmtāsis* ~ *šĩmtasis*, *tūkštŃntāsis* ~ *tūkstantasis*.

Kelintiniai įvardžiuotiniai skaitvardžiai turi tokias pat galūnes, kaip ir atitinkami įvardžiuotiniai būdvardžiai.

Skaitvardis *pērms* ~ *pīrmas*, *pėrmā* ~ *pīrmā* laipsniuojamas kaip ir būdvardžiai: *pėrmėsnis* ~ *pīrmėsnis*, *pėrmėsnę* ~ *pīrmėsnė*, *pėrmāusis* ~ *pīrmāusis*, *pėrmāusę* ~ *pīrmāusė*.

DAUGINIAI SKAITVARDŽIAI

Dauginiai skaitvardžiai savo daryba nesiskiria nuo atitinkamų skaitvardžių lk.: *vėinērė* ~ *vieneri*, *vėineres* ~ *vienerios*, *dvėjė* ~ *dvejī*, *dvėjės* ~ *dvėjos*, *trėjė* ~ *trejī*, *trėjės* ~ *trėjos*... *dėvīnērė* ~ *devyneri*, *devīneres* ~ *devýnerios*. Linksniuojami kaip ir *keturi*, *keturios*, išskyrus vyr. g. gal.: *vėinefūs* ~ *vienerius*, *dvėjūs* ~ *dvejūs* ir t.t. Tarmėje vartojamos ir lytys *ābėjė* ~ *abejī*, *ābejės* ~ *ābejos*. Linksniuojamos kaip ir *dvejī*, *dvejos*: kilm. *ābėjū* ~ *abejū*, naud. *abejėms* ~ *abejėms*, *abejūoms* ~ *abejūoms* ir t.t. Pastarosios lytys vartojamos dviskaitos reikšme, pvz.: *pasėjtemāu ābejus kāilėñus* ~ *pasijėmiau ābejus kāilinius*, *sŃ-ābėjės rātās ešvažāva* ~ *sū abejais rātais* (vežimais) *išvažiāvo*, *ābejės šlīdės prāstas* ~ *ābejos šlīdės* (rogės) *prāstos*, *atkėlk ābejės kārklės* ~ *atkėlk ābejas kārklės* (vartus).

KUOPINIAI SKAITVARDŽIAI

Kuopiniai skaitvardžiai tarmėje vartojami šie: *pūors* ~ *pōras* „pora, dvejetas“, *tręc* ~ *trėitas* (<*trej(e)tas*) „trejetas“, *kėtvėrc* ~ *kėtvėrtas*, *pėnkec* ~ *peñketas* ir kt. Skaitvardžio lytį *pōras* „pora“ tarmėje skiria nuo daiktavardžio *pūora* ~ *pōra*, pvz.: *balŃndū pūora* ~ *balañdžiu pōra*, *eš-anŃudŃms ešės graži pūora* ~ *iš anuŃdums išeis graži pōra*. Reikia pažymėti, kad *penketas*,... *devynetas* tarmėje

rečiau vartojami, jų vietoje dažnai pasakomi kiekiniai skaitvardžiai. Lk. vieneto tarmėje iš viso nėra. Kuopiniai skaitvardžiai linksniuojami *a*-kamienių daiktavardžių galūnėmis.

Vartojimas nesiskiria nuo lk., pvz.: *pûors dĕinũ ~ poras dienũ* „pora dienų“, *pûora trĕta dĕinũ ilĕdĕs, ėr-àtĕk ~ porą trĕitą dienũ ilĕidĕs, iř atĕik* „porą trejetą dienų praleidęs, ir ateik“, *kĕtvĕrta dĕinũ nulĕdĕs, ė-viel atĕjĕ ~ kĕtvĕrtą dienũ nulĕidĕs, iř vĕl atĕjĕ* „atėjo po keturių dienų“.

SKAITVARDINIAI VEDINIAI

Tarmėje daromi vediniai su priesaga *-gũps ~ -gũbas, -gũba*, pvz.: vyr. g. — *vĕingũps ~ viengũbas, dvĕgũps ~ dvigũbas, trĕgũps ~ trigũbas, kĕtõrgũps ~ kĕtũrgũbas, pĕnkegũps ~ penkiagũbas*; mot. g. ~ *vĕingũba — viengũba, dvĕgũba ~ dvigũba* ir t.t. Linksniuojami kaip ir atitinkami būdvardžiai. Lytys *viengũbas, dvigũbas* tariamos ir su vienabalsiu šaknyje: *vĕngũps ~ viengũbas, vĕngũba ~ viengũba*.

Sakiniuose jie vartojami kaip ir būdvardžiai, pvz.: *jĕ natĕkõsĕ dĕrpsi, bũs dvĕgũps dārps ~ jĕi netĕkusiai* (nevykusiai) *dĩrbsi, bũs dvigũbas dārbas, garnĩtũo-rõu pasĕšũtĕ pĕrkũu na-vĕingũba, võ-dvĕgũba platõma matarĕjĕs ~ garnĩtorĩuõ* (eilutei) *pasĩsĩtĩ pĩrkũu nã* (ne) *viengũbo, õ dvigũbo platũmo matarĩjĕs* (medžiagos).

Su priesaga vyr. g. *-links ~ -linkas*, mot. g. *-linka* daromi šie vediniai: *vĕĩn-links ~ vienlinkas, vĕĩnlinka ~ vienlinka, dvĕlĩnks ~ dvilinkas, dvĕlĩnka ~ dvilinka, trĕlĩnks ~ trilinkas, trĕlĩnka ~ trilinka, kĕtõrlĩnks ~ ketũrlinkas, kĕtõrlĩnka ~ ketũrlinka*. Linksniuojami kaip ir būdvardžiai. Vartojami irgi kaip būdvardžiai, pvz.: *jĕ vĕĩnlinkĩs sũls par-plũons, gãl sõlĕnktĕ dvĕlĩnka, trĕlĩnka, võ jĕ rĕk, ė-kĕtõrlĩnka ~ jĕi vienlinkas siũlas par plõnas, gãl* (galima) *suleĩkti dvilĩnkã, trilĩnkã, õ jĕi rĕik, iř ketũrlĩnkã*.

Su priesaga vyr. g. *-uops ~ -opas*, mot. g. *-uopa ~ -opa* daromi šie vediniai: vyr. g. — *vĕĩnĕrũops ~ vieneriõpas, dvĕjũops ~ dvejõpas, trĕjũops ~ trejõpas, kĕtõrũops ~ keturiõpas, pĕnkefũops ~ penkeriõpas, šĕšĕrũops ~ šešeriõpas, ... de-šĩmtefũops ~ dešĩmteriõpas*; mot. g. — *vĕĩnĕrũopa ~ vieneriõpa, dvĕjũopa ~ dvejõpa, trĕjũopa ~ trejõpa* ir t.t. Linksniuojami kaip ir būdvardžiai. Tarmėje vartojami irgi kaip būdvardžiai, pvz.: *pĕrkũu trĕjũopu sũlu ~ pĩrkũu trĕjõpũ* (trijų rūšių) *siũlũ, trũobã dĕrptĕ vĕĩnĕrũopu vĕnũ nãðstĕks ~ trõbai dĩrbti vieneriõpũ vĩnĩũ nauztĕks, tõfõ pasĕdĕĩgõsi kĕtõrũopu õgu ~ turiũ pasĩdĕĩgusi keturiõpũ uõgu, ka-õntveži mĕšla, dešĩmtefũopa nãudã ~ kãd aĩntveži mĕšlo, dešĩmteriõpa naudã*.

Su priesaga vyr. g. *-ĕpis, ~ -ĩpis*, mot. g. *-ĕpĕ ~ -ĩpĕ* daromi šie vediniai: *dvĕlĕpis ~ dvilĩpis, dvĕlĕpĕ ~ dvilĩpĕ, trĕlĕpis ~ trilĩpis, trĕlĕpĕ ~ trilĩpĕ, kĕtõrlĕpis ~ keturlĩpis, kĕtõrlĕpĕ ~ keturlĩpĕ*. Linksniuojami kaip būdvardžiai. Vartojami irgi kaip būdvardžiai, pvz.: *pavãsarĕs dãug dvĕlĕpũ vãrũu kõrk pãopalĕs ~ pavãsarĩais dãug dvilĩpiũ vãrũu kuřka* (kurkia) *pãupalĩais* (paupiais), *rĕtã tagãl rãstĕ trĕlĕpi rĕĩšõta — rĕtaĩ tagãl* (tegalima) *rãsti trilĩpĩ rĕĩšũtã*.

Kai kurių skaitvardinių vedinių bėra tik suprieveiksmėjusios dg. įnag. lytys, būtent: *vĕĩnsĩedãs ~ viensĩedãis, dvĕsĩedãs ~ dvisĩedãis, trĕsĩedãs ~ trisĩedãis*, pvz.: *vĕĩnsĩedãs jũodãms, gãli ė-zũovĕzdũoms lĕiktĕ ~ viensĩedãis jõdamas, gãli iř zo-vezdõms* (šuoļiais) *lĕikti, jũoĩtĕjũ i-tõrgõ dvĕsĩedãs ~ jõjĕv ĩ tuřgũ dvisĩedãis* (dviesė

ant vieno arklio), *nàdėdėlė vākā kārtās trėstėdās jūo — nadideli vaikai kažtais trisėdais* (trise ant vieno arklio) *jója*.

Tarmėje vartojamos ir iš skaitvardžių sudarytos prieveiksminės lytys, būtent: *vėinėp ~ vieneip* „vienaip“, *õntrėp ~ aĩtreip* „antraip“, *trėtėp ~ trėteip* „trečiaip“, pvz.: *ė-vėinėp mėsleėjau, ər-õntrėp, ė-trėtėp — nikāp nagalieėjau ėšmėslitė ~ iĩ vieneip mĩslijau, iĩ aĩtreip, iĩ trėteip ~ nikaip negalėėjau išmĩslyti*.

[teikta

1963 m. rugsėjo mėn.

ИМЯ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ В КРЕТИНГСКОМ ГОВОРЕ

И. АЛЕКСАНДРАВИЧЮС

Резюме

Числительные по своим морфологическим особенностям мало отличаются от числительных литературного языка. Они изменяются как соответствующие прилагательные или существительные. В ударном окончании родительного падежа множественного числа имеется форма и с древними *n, m*.

Происхождение и развитие форм двойственного числа *dúms, dvíms* «двух» (родительный падеж), *dúm, dvím* «двум» (дательный падеж) и *duĩ, dviĩ* «двумя» (творительный падеж) твердо не установлено: они развились или из *dù* «два», *dvi* «две» с прибавлением новообразованных окончаний, или *-um, -im* развились вследствие сокращения окончания, когда еще *-um, -im* не являлись дифтонгическими сочетаниями.

Форма *vieniúoleka* «одиннадцать» в говоре с палатализованным *n*. В говоре, как и в литературном языке, числительные множественные (*dauginiai*) употребляются с существительными *pluralia tantum*. Употребляются также и собирательные (*kúoriniai*) числительные. Вместо форм литературного языка *dviese, trisė* в говоре употребляются формы *dvijau* „вдвоём“, *trijau* «втроём».